

PIOTR BIŁGORAJSKI

EKSPERYMENTY MYŚLOWE W FILOZOFII – PRZEGLĄD STANOWISK*

Zagadnienia poruszane w ramach filozofii często wydają się odległe od codziennego doświadczenia. Stosowanie eksperymentów myślowych wychodzi naprzeciw tej trudności. Na pierwszy rzut oka może jednak dziwić, że filozofowie z powagą dyskutują o teoretycznych konsekwencjach możliwości istnienia takich niezwykle obiektów, jak mózgi w kadzi czy zombie. Wszak jeśli filozoficzne problemy są odległe i abstrakcyjne, to w jaki sposób fantastyczne historie o wspomnianych przed chwilą przedmiotach mają pomóc w sprowadzeniu tych dyskusji na ziemię? Innymi słowy, w jaki sposób prezentowanie wyobrażonych scenariuszy może być pomocnym dla filozofii narzędziem?

Powyższy problem ma dwa aspekty. Z jednej strony można zapytać o funkcje poznawcze eksperymentów myślowych, natomiast z drugiej — o sposób, w jaki eksperymenty myślowe te funkcje realizują. Wielu autorów, przyjmując różne założenia epistemologiczne i metafizyczne, prezentowało rozmaite poglądy na naturę eksperymentu myślowego. Celem artykułu jest krytyczna klasyfikacja tych stanowisk.

EKSPERYMENTY MYŚLOWE

Można wskazać analogię między eksperymentem myślowym a eksperymentem rzeczywistym (naukowym, realnym), która przejawia się w podobieństwie ich wzajemnej struktury. Kazimierz Ajdukiewicz eksperymentem rzeczywistym

Dr PIOTR BIŁGORAJSKI – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Filozofii, Instytut Filozofii, Katedra Metodologii Nauk; adres do korepondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: piotr.bilgorajski@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5139-3455>.

* Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2018/28/T/HS1/00538 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

nazywa postępowanie, które polega na „wpływananiu lub próbie wpływu na naturalny tok zdarzeń lub stan rzeczy, zmieniając w sposób dowolny i dobrze wiadomy warunki, w jakich on przebiega, i to w tym celu, by zaobserwować, czy i w jaki sposób wraz ze zmianą tych warunków zmienił się tok tych zdarzeń” (AJDUKIEWICZ 1975, 229). W podobnym duchu wypowiada się Adam Grobler, gdy pisze, że eksperyment rzeczywisty polega na zaaranżowaniu sytuacji stwarzającej okazję do obserwacji, która bez planowego działania uczonego mogłaby się nie wydarzyć (GROBLER 2006, 24). Obserwacja to „spozreganie kierowane zadaniem” (AJDUKIEWICZ 1975: 227), chociaż w praktyce badawczej granica między eksperymentem a obserwacją nie zawsze jest wyraźna. Podane określenia wyróżniają jednak dwa kluczowe momenty w eksperymencie rzeczywistym: intencjonalne wywołanie pewnego zjawiska i wpływanie na jego przebieg oraz obserwację jego przebiegu i ewentualnych rezultatów.

Eksperyment myślowy, podobnie jak rzeczywisty, także jest wykonywany w określonym celu poznawczym oraz polega na intencjonalnym zmienianiu jakiegoś stanu rzeczy. Zasadnicza różnica wynika z natury zmienianego stanu rzeczy. W eksperymencie rzeczywistym materiał poddawany zmianie jest empiryczny i faktualny (aktualnie istniejący), podczas gdy w eksperymencie myślowym – wyobrazeniowy i kontrfaktyczny. Jak wskazują Anna Brożek i Jacek Jadacki, odpowiednikiem wywołania pewnego stanu rzeczy w eksperymencie rzeczywistym jest w eksperymencie myślowym wyobrażenie sobie zajścia pewnego stanu rzeczy, natomiast odpowiednikiem obserwacji rezultatu eksperymentu jest odpowiednie rozumowanie, odbywające się niejako w „laboratorium naszego umysłu” (BROŻEK i JADACKI 2012, 5).

W świetle powyższych uwag proponuję, by traktować eksperymenty myślowe jako postępowanie, które spełnia trzy warunki: (1) jego bazę stanowi pewna kontrfaktyczna sytuacja, (2) odwołuje się do wytworów wyobraźni oraz (3) posiada jasno określony cel poznawczy. Nietrudno się domyślić, że to ten ostatni warunek wzbudza najwięcej kontrowersji, odpowiedź zaś na pytanie, co jest celem poznawczym eksperymentu myślowego i w jaki cel ten jest realizowany, wyznacza spektrum rozmaitych koncepcji eksperymentów myślowych.

TYPOLOGIE EKSPERYMENTÓW MYŚLOWYCH

Jedna z pierwszych typologii funkcji poznawczych eksperymentów myślowych pochodzi od Karla Poppera, który wyróżnił eksperymenty myślowe tworzone z intencją heurystyczną, krytyczną (destruktywną) i apologetyczną (kon-

struktywną). Ponieważ podział Poppera jest ograniczony niemal wyłącznie do eksperymentów myślowych obecnych w fizyce, to w dalszej części artykułu, chociaż będę się czasem posługiwał się terminologią Poppera, to w szerszym znaczeniu, uwzględniającym specyfikę filozoficznych eksperymentów myślowych.

Według Poppera eksperymenty heurystyczne pełnią głównie funkcję dydaktyczną, ale nie ściśle poznawczą (jeśli przyjmiemy, że poznaniem jest sytuacja, w której dowiadujemy się czegoś nowego o świecie). Heurystyczne eksperymenty myślowe w atrakcyjny dla odbiorcy sposób prezentują pewną teorię, przez co ułatwiają jej szerszą recepcję. Tego typu eksperymenty myślowe nie odkrywają więc żadnych zależności w świecie, stanowią co najwyżej ilustrację uznanych już teorii lub w sposób uproszczony prezentują wyniki danej teorii w celach popularyzatorskich.

Oddzielną grupę stanowią eksperymenty myślowe krytyczne i apologetyczne. Eksperymenty krytyczne tworzy się przeciwko jakiejś teorii. Ich celem jest wskazanie na sprzeczności w konkurencyjnej teorii, podważenie powszechnych intuicji, założeń i wniosków innych eksperymentów myślowych. Eksperymenty myślowe w funkcji krytycznej najczęściej prezentowane są jako kontrprzykłady dla jakiegoś ogólnego twierdzenia. Eksperymenty apologetyczne, z drugiej strony, służą dostarczaniu przykładów potwierdzających określoną teorię (POPPER 2002, 243). Typologia Poppera dostarcza ogólnej odpowiedzi na pytanie, jakie są funkcje eksperymentów myślowych, ale pomija kwestię tego, w jaki sposób ta funkcja jest realizowana.

Typologię Poppera warto uzupełnić o propozycję Tamary Gendler. Gendler dzieli eksperymenty myślowe na trzy kategorie: (i) faktualne, (ii) konceptualne i (iii) ewaluacyjne. Gendler uważa, że w stosunku do eksperymentów myślowych można zadać trzy pytania:

1. Co się wydarzy?
2. W jaki sposób wiedząc, co się wydarzy, powinniśmy opisać to, co się wydarzy?
3. W jaki sposób posiadając opis tego, co się wydarzy, powinniśmy ocenić to, co się wydarzy?

Eksperymenty faktualne odpowiadają na pierwsze pytanie, konceptualne — na drugie, zaś ewaluacyjne — na trzecie (GENDLER 2000, 25). Kryterium podziału zaproponowanego przez Gendler jest zrelatywizowane do dziedziny, w jakiej poszczególne eksperymenty myślowe jest prezentowany. Według niej faktualne eksperymenty myślowe dotyczą eksperymentów myślowych obecnych w naukach empirycznych. Na przykład w eksperymencie myślowym „kamienie Galileusza”

zadajemy pytanie, co się wydarzy, jeśli zrzucimy połączone ze sobą dwa kamienie o różnej masie. Konceptualne eksperymenty myślowe można spotkać w metafizyce i epistemologii, gdzie służą sprawdzeniu, czy dane pojęcie stosuje się do opisanej sytuacji. Na przykład: czy pojęcie wiedzy stosuje się do tzw. problemu Gettier? Ewaluacyjne eksperymenty myślowe występują w etyce i estetyce. Tutaj odbiorca konfrontowany jest na przykład z dylematem wagonika i jego zadaniem jest dokonać oceny moralnej przedstawionej sytuacji.

Podział Gendler w wygodny sposób dzieli eksperymenty myślowe wedle dyscyplin, w których się pojawiają, i można go stosować komplementarnie z typologią Poppera – zarówno faktualny, jak i konceptualny oraz ewaluacyjny eksperyment myślowy może być krytyczny, apologetyczny lub heurystyczny. Podobnie jednak jak w przypadku typologii Poppera, klasyfikacja Gendler nie uwzględnia sposobu realizowania przez eksperymenty myślowe ich funkcji poznawczej. Ten aspekt został uwzględniony w podziale zaproponowanym przez Chrisa Daly'ego.

Daly wskazuje, że w literaturze można spotkać eksperymenty myślowe, które funkcjonują jako: (1) „wyzwalacze” (*triggers*), (2) wglądy w świat platońskich idei, (3) argumenty, (4) odmiana realnych eksperymentów oraz (5) mentalne modele (DALY 2010, 107). Podział ten nie jest oczywiście ani wyczerpujący, ani rozłączny i na końcu spróbuję pokazać, że większość z tych koncepcji jest komplementarna. Jest przecież możliwe, by zaproponować eksperyment myślowy, który jednocześnie byłby mentalnym modelem, służył jako argument oraz ujmował wiedzę w nową ramę pojęciową. Typologia ta ma jednak na celu wskazanie, w jakich funkcjach eksperymenty myślowe najczęściej pojawiają się w literaturze, a niektóre eksperymenty myślowe mogą realizować kilka z tych funkcji. Typologia Daly'ego spełnia więc swoje zdanie. W kolejnej części, opierając się na tekstach źródłowych, przedstawię poglądy przedstawicieli wspomnianych stanowisk na naturę eksperymentów myślowych oraz zwrócę uwagę na dodatkową koncepcję eksperymentów myślowych, wedle której eksperymenty myślowe stanowią odmianę argumentacji z analogii (BARTHA 2010; ZAWADZKI 2017).

EKSPERYMENTY MYŚLOWE JAKO „WYZWALACZE”

Z koncepcją eksperymentów myślowych jako „wyzwalaczy” (lub – w terminologii Gendler – z koncepcją „konceptualnych eksperymentów myślowych”) jest związany Thomas Kuhn, który w swojej niezwykle wpływowej książce pt. *Struktura rewolucji naukowych* (2009) przekonywał, że rozwojem nauki rządzą obo-

wiązujące w danym okresie paradygmaty. Zdaniem Kuhna wraz z narastaniem anomalii, czyli zjawisk wymykających się wyjaśnieniom w ramach obowiązujących teorii, środowisko badaczy staje przed koniecznością zmiany paradygmatu, co stanowi motor naukowych rewolucji. Potrzeba zmiany paradygmatu pojawia się, gdy przyroda stawia przez naukowcami zagadkę, której nie można rozwiązać, korzystając z dotychczasowego paradygmatu. Kuhn w tym kontekście powołuje się na analogię do teorii ewolucji Karola Darwina. Zmiana paradygmatu – czyli rewolucja – to sposób, w jaki nauka „adaptuje się” do nowych problemów, przed którymi stawia naukowców rzeczywistość. Seria rewolucji (adaptacji) to proces rozwoju nauki.

Zdaniem Kuhna eksperymenty myślowe mogą być motorem rewolucji naukowych. Według Kuhna eksperymenty myślowe służą ujmowaniu dostępnych danych w nowe schematy pojęciowe i dzięki temu ułatwiają (wyzwalają) wykrywanie nagromadzonych sprzeczności i anomalii. Kuhn ograniczał jednak stosowalność eksperymentów myślowych do sytuacji fizycznie możliwych, chociaż zaznaczał, że eksperyment myślowy może dotyczyć sytuacji, których nie da się faktycznie zrealizować (można się domyślać, że Kuhnowi chodzi o ewentualne ograniczenia techniczne).

Zdaniem Kuhna eksperyment myślowy korzysta z dostępnych danych, ale nie dostarcza nowych danych o świecie. Dzięki zastosowaniu eksperymentu myślowego „uczony dowiadyuje się zeń o własnym aparacie pojęciowym” (KUHN 1985, 352). Nie znaczy to jednak, że wyniki eksperymentów myślowych nie mają nic wspólnego z rzeczywistością. Kuhn upatruje w poglądach lingwisty Benjaminiego Lee Whorfa wsparcia dla tezy, że pojęcia naukowe pełnią funkcję praw fizycznych (KUHN 1985, 361). Stąd, jeśli właściwym celem eksperymentu myślowego jest wskazanie potencjalnych sprzeczności, jakie mogą tkwić w danej teorii, zaś wykrycie tych sprzeczności jest warunkiem wstępnym ich eliminacji, to — jak sądzi Kuhn — ostatecznym rezultatem zastosowania eksperymentu myślowego powinno być zastąpienie dotychczasowych pojęć pojęciami bardziej precyzyjnymi. Natomiast założenie związku między pojęciami a prawami fizyki pozwala potraktować eksperymenty myślowe jako jedno z najważniejszych narzędzi w przyborniku naukowca (KUHN 1985, 364).

Kuhnowskie podejście do eksperymentów myślowych jest współcześnie rozwijane m.in. na gruncie filozofii biologii oraz filozofii ekonomii. Ford Doolittle przywołuje osiągnięcie Craiga Ventera, który stworzył syntetyczny żywy organizm. Zdaniem Doolittle’a dzieło Ventera można uznać za zrealizowany w rzeczywistości eksperyment myślowy. Według Doolittle’a eksperymenty myślowe w biologii pomagają badaczom uświadomić sobie logiczne trudności

naukowych klasyfikacji. Z tego powodu powstanie „sztucznego życia” wystawia na próbę dotychczasowe klasyfikacje organizmów uważanych przez naukę za „żywe”. W kontekście dzieła Ventera obowiązujące na gruncie biologii i filozofii definicje życia okazują się albo zbyt wąskie, albo zbyt szerokie, stąd pojawia się potrzeba zmiany schematu pojęciowego (DOOLITTLE 2012).

Uzupełniając podejście Kuhna o poglądy Poppera, można wyróżnić dwa rodzaje konceptualnych eksperymentów myślowych. W pierwszym znaczeniu eksperymenty myślowe, poprzez wykrycie (wyzwolenie) sprzeczności, inicjują wymianę schematu pojęciowego, natomiast w drugim, heurystycznym znaczeniu eksperymenty myślowe, poprzez barwną ilustrację jakiejś koncepcji, dostarczają lepszego zrozumienia danego schematu pojęciowego.

PLATOŃSKIE EKSPERYMENTY MYŚLOWE

Przedstawicielem „platońskiego” podejścia do eksperymentów myślowych jest James Brown. Ten typ eksperymentu myślowego autor definiuje w taki sposób:

Platoński eksperyment myślowy jest pojedynczym eksperymentem, który obala starą lub istniejącą teorię, jednocześnie generując nową; jest *a priori* w tym sensie, że nie jest ani oparty na nowych danych empirycznych, ani nie jest jedynie logicznie wyprowadzony z dostępnych danych; i daje postęp, ponieważ powstała teoria jest lepsza od poprzedniej. (BROWN 2005, 76)

Zdaniem Browna najlepszym przykładem platońskiego eksperymentu myślowego są tzw. kamienie Galileusza. Od czasów Arystotelesa uważano, że o przyspieszeniu spadającego ciała decyduje jego masa. Galileusz odkrył, że przyspieszenie jest niezmienne, a tym samym wykazał sprzeczność w poglądach Stagiryty. Według Arystotelesa cięższe ciało spada szybciej niż ciało o mniejszej masie. Gdyby jednak połączyć oba ciała, to zgodnie z założeniami arystotelesowskiej fizyki ciało o mniejszej masie, spadając, spowalniałoby ciało cięższe, a to wydaje się sprzeczne. Eksperyment ten, uznawany przez samych fizyków za jeden z najpiękniejszych, nie tylko wykazał fałszywość fizyki arystotelesowskiej, lecz także bez odwoływania się do nowych danych ze świata dostarczył nowej wiedzy na jego temat: wykazał, że przyspieszenie ruchu spadającego ciała jest stałe i niezależne od jego masy.

Zgodnie z interpretacją Browna eksperymenty myślowe umożliwiają dostęp do platońskiego świata koniecznych i niezmiennych prawd. To podejście do eksperymentów myślowych opiera się na metafizycznym założeniu, że fundamentem rzeczywistości jest logiczna struktura, do której otrzymujemy dostęp na drodze

apriorycznych rozumowań. Brown, w klasycznej dla problematyki eksperymentów myślowych książce *Laboratory of Mind* (1991), twierdził, że za pomocą intuicji poznajemy istniejące niezależnie od nas obiekty matematyczne, które przejawiają się pod postacią odkrywanych praw przyrody.

Brown zdaje sobie sprawę z tajemniczości intuicji, która miałaby umożliwić nam dostęp do apriorycznej wiedzy. Jego odpowiedź na tę trudność niełatwo jednak potraktować jako kompletne wyjaśnienie. Według Browna intuicja jest tajemnicza w tym samym sensie, w jakim — jego zdaniem — tajemnicze są procesy percepcji zmysłowej. Brown pisze: „Postawmy sprawę jasno: nie wiemy, w jaki sposób łańcuch zdarzeń prowadzi do powstania przekonania, że filiżanka jest pełna” (BROWN 1991, 65). Brown sugeruje, że matematyczna intuicja jest tak samo tajemnicza, jak „ostatnie połączenie” naszej percepcji zmysłowej ze świadomym żywieniem określonego przekonania. W tym kontekście nie powinno dziwić, że stanowisko Browna, chociaż często cytowane, jest nieustannie poddawane krytyce. Jednym z jego największych polemistów jest John Norton.

EKSPERYMENTY MYŚLOWE JAKO ARGUMENTY

John Norton broni stanowiska, że eksperymenty myślowe w zasadzie nie różnią się od argumentów, dlatego też ich zasadniczą funkcją jest przekonywanie (funkcja perswazyjna). Jego zdaniem roszczenia zwolenników stosowania eksperymentów myślowych w celach poznawczych są nieuzasadnione, ponieważ wymagają trudnego do utrzymania założenia, że posiadamy pozazmysłowe sposoby kontaktu ze światem (DALY 2010, 108). Podobnie uważa Daniel Dennett, nazywając eksperymenty myślowe „pompami intuicji” (*intuition pumps*) (Dennett 2013, 5)¹. W tym ujęciu eksperymenty myślowe mogą służyć jedynie perswazji, ale jeśli podobnie jest z innymi argumentami, to dobry eksperyment myślowy jest dobrym argumentem, a zły eksperyment myślowy jest argumentem złym.

Pascal Engel nazywa to podejście do eksperymentów myślowych „empirycznym”. W tym ujęciu eksperymenty myślowe bazują wyłącznie na naszej wiedzy empirycznej — są to rozumowania oparte na empirycznych przesłankach, stosowane w celu obalenia lub potwierdzenia jakiejś teorii, ewentualnie dostarczenia wniosku prowadzącego do najlepszego wyjaśnienia jakiegoś faktu. W tym kontekście krytyka eksperymentu myślowego nie różni się od krytyki jakiegokolwiek innego argumentu, a warstwa fabularna eksperymentu myślowego

¹ W polskim tłumaczeniu książki Dennetta (2015) zamiast „pomp intuicji” pojawiają się „dźwignie wyobraźni”.

jest dowolna (w eksperymencie Schrödingera zamiast kota mógłby pojawić się pies lub żółw) i właściwie zbędna. W związku z tym eksperymenty myślowe jako rodzaj szczególnego narzędzia także są niepotrzebne.

W Polsce ten pogląd propagują Anna Brożek i Jacek Jadacki. Ich zdaniem eksperymenty myślowe, po oczyszczeniu ich z wyobrazeniowej warstwy, można przekształcić w standardowe argumenty (BROŻEK i JADACKI 2012, 25–26). Norton pisze o tym wprost: „eksperymenty myślowe można zawsze zrekonstruować w formie argumentów, bazujących na jawnych lub ukrytych założeniach i generujących te same rezultaty” (NORTON 2004, 1142). Norton sądzi, że eksperymenty myślowe w żaden sposób nie przewyższają klasycznych argumentów, „obrazowość” więc eksperymentów myślowych nie dodaje im jakichś dodatkowych zdolności generowania nowej wiedzy o świecie.

W podobnym duchu wypowiada się także Kathleen Wilkes, która odrzuca eksperymenty myślowe, przekonując, że ich niesamowite scenariusze są zbyt odległe od naszego aktualnego świata, a filozofia, jeśli pretenduje do miana nauki, nie powinna korzystać ze *science fiction* czy *fantasy*. Celem literatury fantastycznej — jak pisze Wilkes — jest przede wszystkim dostarczanie rozrywki, a nie testowanie naukowych hipotez (WILKES 2003, 11). Wilkes wychodzi z założenia, że próby zrozumienia np. natury ludzkich umysłów powinny opierać się raczej na przykładach wziętych z życia realnych ludzi, a nie fikcyjnych narracji. Jej zdaniem zawodność wszelkich eksperymentów myślowych wynika z niemożliwości adekwatnego, wyczerpującego przedstawienia wyobrazonego świata, ponieważ literacki opis, którego dokonuje myślowy eksperymentator, zawsze będzie niekompletny, a przez to i wnioski wyciągane z takiego eksperymentu nigdy nie będą wiarygodne (*ibid.*, 46).

Na takie zarzuty zwolennik stosowania eksperymentów myślowych mógłby odpowiedzieć, że aby zbadać jakiś szczegółowy aspekt świata, nie jest konieczne przedstawienie kompletnego opisu sytuacji wyobrazonej, lecz tylko wybranych, istotnych z punktu widzenia eksperymentu fragmentów. Ponadto analogiczny zarzut z niemożliwości pełnego opisu można wysunąć przeciwko eksperymentatorom „rzeczywistym” — oni także muszą w sposób sztuczny, zakładając zbiór czynników *caeteris paribus*, zaaranżować pewną sytuację badawczą i nigdy nie mogą mieć pewności, czy w tej aranżacji uwzględnili wszystko, co może wpłynąć na wynik eksperymentu.

Stanowisko Wilkes i Nortona — podobnie jak stanowisko Brożek i Jadackiego — jest skrajnie redukcjonistyczne. Wydaje się jednak, że można bronić stanowiska, że rozumowania oparte na sytuacjach wyobrazeniowych mogą w niektórych przypadkach być lepsze od rozumowań pozbawionych wyobrazeniowego

komponentu, bez konieczności przyjęcia istnienia tajemniczych apriorycznych intuicji. Nancy Nersessian wskazuje, że przecież eksperyment rzeczywisty także można przedstawić jako argument, ale przecież nie jest możliwe, aby zastąpić rzeczywisty eksperyment argumentem. Nieredukowalności eksperymentów myślowych do czystych rozumowań upatruje ona w tym, że jest to złożony proces, w którym sądy i wyobrażenia składają się na dynamiczną mentalną symulację (NERSESIAN 1992, 297).

Także Tamara Gendler uważa, że wyobrażeniowa warstwa eksperymentów myślowych nie jest tylko „obrazkowym ornamentem” o wyłącznie retorycznych własnościach. Według niej wyobrażeniowość jest czynnikiem „epistemicznie kluczowym”, ponieważ poprzez wywoływanie „quasi-zmysłowej intuicji” (*quasi-sensory intuition*) pozwala odsłonić te elementy świata lub filozoficznych koncepcji, które bez narracyjnego przedstawienia nie mogłyby zostać poznane (GENDLER 2004, 1161).

EKSPERYMENTY MYŚLOWE JAKO EKSPERYMENTY PO PROSTU

Roy Sorensen próbuje „dowartościować” eksperymenty myślowe, twierdząc, że właściwie nie powinno się dodawać przydawki „myślowy” do „eksperymentów”, ponieważ te eksperymenty, które w nauce powszechnie uważa się za myślowe, są na tyle podobne do rzeczywistych eksperymentów, że zanika potrzeba ich odróżniania (SORENSEN 1992). Sorensen zgadza się także z Nortonom, że eksperymenty myślowe są argumentami, ale zastrzega, że rozumie to w trywialny sposób, że każdy eksperyment jest argumentem, ponieważ stanowi rację na rzecz określonej tezy.

Cechą wspólną dla obu procedur jest coś, co Sorensen nazywa „majsterkowaniem” (*tinkering*). Oznacza to, że projektowanie eksperymentu polega na tworzeniu pewnych sztucznych warunków, w których uwzględnia się tylko czynniki istotne dla przebiegu procedury. Wszak bardzo często celem eksperymentu jest ujawnienie jakiejś anomalii, czyli zjawiska, które nie poddaje się wyjaśnieniu przez testowaną teorię. W przypadku filozoficznych eksperymentów byłoby to wskazanie odpowiedniego kontrprzykładu.

Sorensen, tak samo jak wspomniani już teoretycy eksperymentów myślowych, podkreśla fakt, że eksperymenty rzeczywiste i myślowe mają podobną strukturę. Szczególnie interesujące jest jednak spostrzeżenie, że eksperymenty myślowe w filozofii – podobnie jak eksperymenty w naukach ścisłych – funkcjonują

w podobny sposób: jako punkty odniesienia w toczonych dyskusjach. Znane eksperymenty myślowe, takie jak np. problem Gettier'a lub dylematy wagonika, stają się wzorcowym sposobem prowadzenia analiz (w tym przypadku – analiz dotyczących pojęcia wiedzy lub zakresu stosowalności określonych teorii etycznych).

Sorensen wskazuje także na różnice między eksperymentami rzeczywistymi a myślowymi, ale jego zdaniem nie są one na tyle istotne, by unieważnić podobieństwa. Sorensen omawia pewne oczywiste cechy eksperymentów rzeczywistych – fakt, że eksperymenty rzeczywiste są zwykle wykonywane przez zespoły badawcze, w których można odróżnić osoby odpowiedzialne za projektowanie eksperymentu od osób, które te eksperymenty wykonują. W przypadku eksperymentów filozoficznych projekt i wykonanie nie wymagają takiego podziału pracy, co może być uznane za ich zaletę. Wydaje się także, że wyniki w eksperymentach myślowych nie są uzyskiwane przez przypadek, co zdarzało się przy okazji niektórych eksperymentów w fizyce. Trudno oczekiwać, by wynik eksperymentu myślowego mógł być dla osoby go przeprowadzającej zaskakujący. Z drugiej jednak strony eksperymenty myślowe byłyby znacznie mniej podatne na takie zdarzenia losowe, jak np. awaria sprzętu. Z oczywistych względów myślowy eksperymentator ma większą kontrolę nad przebiegiem swojego rozumowania.

Eksperymenty myślowe – w odróżnieniu do eksperymentów rzeczywistych – nie wymagają także drogiej i skomplikowanej aparatury badawczej. W tym kontekście metaforycznym odpowiednikiem fizycznego laboratorium w filozofii może być umysł filozofa (by ponownie użyć barwnego określenia Jamesa Browna – „laboratorium umysłu”), jakość zaś takiego „laboratorium” zależałaby od odpowiedniego poziomu edukacji i inteligencji właściwych osobie przeprowadzającej eksperyment filozoficzny.

EKSPERYMENTY MYŚLOWE JAKO MENTALNE SYMULACJE

Timothy Williamson wskazuje, że wyobraźnia może pełnić funkcję poznawczą, szczególnie wtedy, gdy intencjonalnie skierowana jest na odwzorowanie rzeczywistości (WILLIAMSON 2016, 116). Ten aspekt podkreślany jest w koncepcji eksperymentów myślowych traktowanych jako mentalne symulacje lub mentalne modele (DALY 2010, 112)². Celem tego typu eksperymentów myślowych jest

² Chris Daly, akcentując modalny charakter eksperymentów myślowych, nazywa je w tej koncepcji „modelami możliwych światów”. Ze względu na wielość stanowisk w kwestii istnienia i natury możliwych światów, w artykule unikam mówienia o możliwych światach. Zamiast tego w tym ujęciu eksperymentów myślowych nazywam je modelami lub symulacjami możliwych stanów

skłonienie odbiorcy do przeprowadzenia w wyobraźni mentalnej symulacji, w której wyobrażona sytuacja stanowi model reprezentujący możliwy stan rzeczy.

W sytuacjach niefilozoficznych, gdy mówimy o możliwości, mamy na myśli możliwość fizyczną, czyli sytuację, która nie występuje aktualnie, ale mogłaby wystąpić, o ile nie łamie praw przyrody. Na przykład jest fizycznie możliwe, że pociąg z Lublina do Warszawy będzie poruszał się z prędkością 400 km/h. Chociaż możliwość fizyczna jakiegoś stanu rzeczy to za mało, by sfałszyfikować jakieś ogólne empiryczne twierdzenie (możliwość szybkiego pociągu nie podważa tezy, że aktualnie wszystkie pociągi z Lublina do Warszawy są przygnębiająco powolne), to może stać się podstawą kontrfaktycznego rozumowania: gdyby pociąg z Warszawy do Lublina poruszał się z tak zawrotną prędkością, to podróż zajęłaby mniej niż godzinę.

W odróżnieniu jednak od sytuacji codziennych wyobrażeniowe reprezentacje możliwych stanów rzeczy obecne w argumentacji filozoficznej bardzo często są znacznie oddalone od tego, co znamy z bezpośredniego doświadczenia. W eksperymencie myślowym spotkamy się na przykład z możliwością istnienia osób bez ciała, teleportacji, zombie lub własności, których nie można opisać w kategoriach fizycznych. Uznanie możliwości takich fantastycznych stanów rzeczy ma fundamentalne konsekwencje dla filozofii. Jeśli bowiem jest możliwe, że istnieją własności, których nie da się opisać w kategoriach fizycznych — a taka jest konkluzja słynnego eksperymentu myślowego Franka Jacksona „Czego nie wiedziała Maria” — to fizykalizm jest fałszywy (JACKSON 1986). Ponieważ jeden dobry kontrprzykład opisujący hipotetyczną możliwość wystarczy, aby odrzucić ogólną filozoficzną koncepcję, nie dziwi, że eksperymenty myślowe zawierające modalną przesłankę są niezwykle popularne.

Reprezentacja możliwego stanu rzeczy odbywa się poprzez stworzenie „mentalnego modelu”. Nancy Nersessian, główna przedstawicielka tego poglądu na naturę eksperymentów myślowych, w taki sposób definiuje mentalne modele:

Mentalny model jest wytworem umysłu strukturalnie analogicznym do sytuacji, zdarzeń lub procesów, wyobrażeniowych lub rzeczywistych. (NERSESSIAN 1993, 293)

W ujęciu Nersessian eksperymenty myślowe są symulacjami umysłowymi, co oznacza, że umysł — poprzez eksperyment myślowy — w przybliżony sposób odtwarza zjawisko lub zachowanie danego obiektu. W tym podejściu przeprowadzenie eksperymentu myślowego przebiega następująco:

rzeczy, natomiast w gestii czytelnika pozostawiam, czy zinterpretuje to wyrażenie w terminologii możliwych światów czy potocznych „gdybań”.

1. Skonstruowanie mentalnego modelu, który jest reprezentacją wybranego aspektu rzeczywistości.
2. Dokonywanie określonych manipulacji na przedstawionym modelu.
3. Wykorzystanie otrzymanych w wyniku manipulacji rezultatów do wnioskowania na temat modelowanego aspektu rzeczywistości³.

Noël Carroll twierdzi, że proces symulacji (wyobrażenia sobie) polega na funkcjonowaniu w trybie *off-line*. Oznacza to, że przywołujemy z pamięci wyobrażenia przeszłych doświadczeń i niezależnie od percepcji (która w tej metaforze byłaby trybem *on-line*) świadomie budujemy z nich nową narrację. Konsekwencją takiego ujęcia relacji do fikcji jest subiektywność: to, jak zrozumiemy świat przedstawiony w literaturze lub w eksperymencie myślowym w dużym stopniu zależy od tego, co już wiemy o świecie oraz jaka jest nasza wrażliwość (CARROLL 2002, 101). Teoria symulacji zakłada, że proces wyobraźni odbywa się *off-line* i chociaż jego celem jest odwzorowanie rzeczywistości, to nie jest on, w odróżnieniu od percepcji, „kontrolowany” przez rzeczywistość. Można więc postawić zarzut, że w takim ujęciu brakuje kryterium odróżniania wyobrażeń wartościowych od produktów czystej fantazji. W odpowiedzi zwolennicy koncepcji symulacji kładą nacisk na to, że mechanizm wyobraźni w przypadku odbierania fikcji nie różni się od tego, jak wykorzystywana jest ona do zrozumienia otoczenia w sytuacjach codziennych. W wyobraźni często tworzymy fikcyjne scenariusze i testujemy różne rozwiązania bez podejmowania wysiłku i ryzyka ich realizacji w rzeczywistości. Takie kontrolowane korzystanie z wyobraźni jest na tyle powszechne, że niektórzy badacze wskazują, że zdolność do tworzenia symulacji posiada uzasadnienie ewolucyjne (WILLIAMSON 2016, 116; BROŻEK 2016, 82 **brak w bibl. – tam próba „zrekonstruowania”**)⁴.

Kontrolowane użycie wyobraźni jest istotne dla oceny przebiegu i wyników eksperymentów myślowych. Trzymając się analogii z eksperymentami rzeczywistymi, wprowadzanie zmian w pewnym stanie rzeczy, obserwacja wyniku

³ W ostatnich latach Nersessian próbuje połączyć koncepcję mentalnych modeli z techniką tworzenia modeli cyfrowych (CHANDRASEKHARAN, NERSESSIAN i SUBRAMANIAN 2012, 239–260). Pojawiają się także propozycje, aby traktować niektóre gry komputerowe jako rodzaj praktykowanego na bieżąco interaktywnego eksperymentu myślowego (SCHULZKE 2014).

⁴ Bartosz Brożek, w książce *Myślenie. Przewodnik użytkownika*, powołuje się na wyniki badań empirycznych, które wykazują ważną funkcję wyobraźni w tworzeniu symulacji rzeczywistości. S.T. Moulton i S.M. Kosslyn, na których opiera się Brożek, twierdzą, że „pierwotna funkcja wyobraźni wzrokowej to umożliwienie nam wygenerowania szczegółowych predykcji opartych na przeszłym doświadczeniu. Wyobraźnia pozwala nam odpowiadać na pytania «a co jeśli?», wydobywając prawdopodobne konsekwencje określonych sytuacji lub podjęcia pewnych działań” (MOULTON i KOSSLYN 2009, 1274, cyt. za BROŻEK 2016, 83).

i ocena uzyskanych rezultatów to różne czynności odbywające się w rzeczywistości. Natomiast w eksperymencie myślowym te kroki odbywają się w wyobraźni. Jeśli opisany w eksperymencie stan rzeczy nie jest szczególnie fantastyczny, nie powstaje potrzeba oceny jego wiarygodności. W przeciwnym wypadku odbiorca eksperymentu myślowego może albo odrzucić eksperyment myślowy jako niewyobrażalny, albo zaproponować jego alternatywne przeprowadzenie, gdyż aby uznać przedstawiony w eksperymencie stan rzeczy za możliwy, należy go sobie inaczej wyobrazić. Dynamika sporów w filozofii pokazuje, że najczęstszą odpowiedzią na zaproponowany eksperyment myślowy jest jakiś kontr-eksperyment myślowy.

EKSPERYMENTY MYŚLOWE JAKO ANALOGIE

Niektóre eksperymenty myślowe zawierają sytuację wyobrażeniową, która na pierwszy rzut oka niewiele ma wspólnego z treścią twierdzenia, które jest przedmiotem ataku lub obrony. Gottfried Leibniz, formułując argument przeciwko stanowisku, że ludzki umysł ma charakter mechaniczny, zapraszał czytelnika, aby ten wyobraził sobie wnętrze mechanicznego umysłu, w którym – niczym we wnętrzu młyna – w żadnym miejscu nie bylibyśmy w stanie zaobserwować zjawisk mentalnych a jedynie „części, które popychają się wzajemnie, nigdy jednak nic, co tłumaczyłoby postrzeżenie” (LEIBNIZ 1969, 300).

Judith Thomson, argumentując za dopuszczalnością aborcji, przedstawiła kryminalną opowieść o uprowadzonym człowieku, który zostaje wbrew swojej woli podłączony do chorego wiolonczelisty i zadaje pytanie, czy ów człowiek ma prawo uwolnić się niezależnie od tego, że spowoduje to śmierć chorego. Jeśli bowiem sytuacja uprowadzonego człowieka jest podobna do sytuacji kobiety, która zaszła w ciążę wskutek gwałtu, to zezwalając na przerwanie „kuracji” wiolonczelisty, powinniśmy się także zgodzić, że w niektórych sytuacjach przerwanie ciąży jest moralnie dopuszczalne (THOMSON 1971).

W eksperymentach myślowych zakłada się często, że zachodzi podobieństwo między przedstawioną w eksperymencie fantastyczną sytuacją a światem aktualnym, co pozwala twierdzić, że jeśli określona teza jest zasadna w przypadku pierwszej sytuacji, to również jest zasadna w przypadku drugiej. Ten sposób rozumowania jest w filozofii nazywany argumentem z analogii.

Paul Bartha próbuje pogodzić podejście argumentacyjne Nortona z podejściem odwołującym się do mentalnych modeli i twierdzi, że eksperymenty myślowe są „hipotetycznymi modelami” o strukturze argumentacji z analogii. Bartha uważa,

że „każdy dobry eksperyment myślowy może zostać zrekonstruowany jako dobry argument z analogii” (BARTHA 2010, 322). Bartha podaje szereg, jak sądzi, zdroworozsądkowych kryteriów oceny argumentacji przez analogię:

1. Im więcej podobieństw (między dwiema sytuacjami), tym silniejsza jest analogia.
2. Im więcej różnic, tym słabsza jest analogia.
3. Im większa jest nasza ignorancja dotycząca obu sytuacji, tym słabsza jest analogia.
4. Im słabszy wniosek, tym bardziej wiarygodna analogia.
5. Analogie dotyczące relacji przyczynowych są bardziej wiarygodne, niż analogie, które nie dotyczą relacji przyczynowych.
6. Analogie struktur są silniejsze niż analogie oparte na powierzchownych podobieństwach.
7. Wniosek powinien uwzględniać podobieństwa i różnice.
8. Różne analogie wspierające ten sam wniosek sprawiają, że argument staje się silniejszy (BARTHA 2010: 240–241).

Propozycja Bartha wydaje się trafna. Jeśli bowiem eksperymenty myślowe można traktować jako typ argumentacji z analogii, to ustalenie kryteriów poprawnej analogii będzie ważnym narzędziem do oceny ich skuteczności. W kontekście przywołanych eksperymentów myślowych Leibniza i Thomson ocena, czy są to dobre argumenty, będzie zależna od odpowiedzi na pytanie, czy zachodzi analogia między ludzkim umysłem a młynem lub czy bycie w ciąży jest podobne do bycia podłączonym do chorego wiolonczelisty. W tym kontekście ujawnia się także silnie perswazyjny charakter eksperymentów myślowych. Opisywane w ich ramach fantastyczne historie mogą sprawiać, że sytuacje, które w zwykłych okolicznościach wydawałyby się kontrowersyjne, zaprezentowane w fantastycznej scenerii mogą jawić się jako zupełnie prawdopodobne. Z jednej więc strony eksperymenty myślowe mogą być narzędziem sugestywnego narzucania określonych twierdzeń, należy więc zachować szczególną ostrożność przy ich ewaluacji, ale z drugiej — poprzez bazowanie na niezwykłych sytuacjach — pozwalają rozważać i oceniać twierdzenia filozoficzne w sposób niezależny od naszych intuicji i emocji, które towarzysząc nam w przypadkach znajomych mogą czasami utrudniać obiektywny osąd.

Podjęcie Bartha dobrze sobie radzi z wyjaśnieniem działania tych eksperymentów myślowych, w których trudne zagadnienie (np. pytanie o to, czym jest umysł) próbuje się wyjaśniać w kategoriach przedmiotu bardziej zrozumiałego (np. młyna). Problematiczne jest jednak, jak w świetle tej koncepcji ocenić te

eksperymenty myślowe, które w punkcie wyjścia przyjmują możliwość występowania zupełnie fantastycznych sytuacji i przedmiotów, takich jak np. filozoficzne zombie lub maszyny do teleportacji. Jeśli dla kogoś pojęcie filozoficznego zombie jest niezrozumiałe, a trudno wyobrazić sobie coś, czego się nie pojmuje, to czy faktycznie można w takich przypadkach mówić o zachodzeniu analogii? Być może odpowiedź na tę wątpliwość kryje się w złożoności samych problemów filozoficznych, które są na tyle poważne, że eksperymenty myślowe, które próbują te skomplikowane zagadnienia opisać w kategoriach zagadnień łatwiejszych, wciąż mogą być trudne do wyobrażenia.

PODSUMOWANIE

Chociaż filozoficzne eksperymenty myślowe posiadają podobną strukturę (narracyjność, kontrfaktyczność, cel poznawczy), to ze względu na rozmaite założenia przyjmowane na gruncie różnych stanowisk filozoficznych nie tylko mogą pełnić wiele funkcji poznawczych, ale także realizują te funkcje na różne sposoby.

Najpopularniejszym zastosowaniem eksperymentów myślowych w filozofii jest wspomaganie rozumienia koncepcji filozoficznych (funkcja heurystyczna) oraz testowanie koncepcji filozoficznych poprzez dostarczanie kontrprzykładów (funkcja krytyczna). Heurystyczną funkcję eksperymentów myślowych dobrze tłumaczy koncepcja Paula Bartha, traktująca eksperymenty myślowe jako argumenty z analogii. Jak wskazuje Krzysztof Szymanek, „analogie ułatwiają nam zrozumienie i oswojenie się z nowymi pojęciami, koncepcjami, konstrukcjami myślowymi. Czynią możliwym zrozumienie nowego w kategoriach tego, co już jest znane” (SZYMANEK 2021, 35). Nie dziwi więc, że eksperymenty myślowe, oddziałując w ten sposób na wyobraźnię, okazały się doskonałym narzędziem rozjaśniania abstrakcyjnych problemów, co z powodzeniem wykorzystują pozycje popularyzujące filozofię, takie jak np. wydana w 2011 r. w Polsce książka Juliana Bagginiego *Żuk w pudełku oraz 99 innych eksperymentów myślowych*. W Stanach Zjednoczonych olbrzymią popularnością (pięć wydań) cieszy się książka Theodore’a Schicka i Lewisa Vaughna *Doing Philosophy. An Introduction Through Thought Experiments*, która — jak sam tytuł wskazuje — wprowadza w najważniejsze problemy filozoficzne poprzez eksperymenty myślowe. Jednocześnie ta funkcja eksperymentów myślowych ujawnia ich duży potencjał perswazyjny, stąd należy zachować świadomość kryteriów poprawnej analogii.

Niektórzy filozofowie traktują eksperymenty myślowe jako nieodłączną część danej teorii, przypisując im specyficzne, zrelatywizowane to tej teorii funkcje,

takie jak np. „wyzwalanie” zmiany paradygmatu (Kuhn) czy jako narzędzia wglądu w świat platońskich idei (Brown). Trudno nie zgodzić się z Sorensenem, że eksperymenty myślowe na tyle przypominają eksperymenty realne, że nazywanie tego typu argumentacji „eksperymentem” nie jest zaledwie pustym komplementem, mającym na celu sztucznie unaukować filozofię, ale określeniem, które adekwatnie opisuje naturę tego narzędzia. Podstawowa różnica polega na tym, że o ile eksperymenty realne przeprowadzane są w rzeczywistości, to eksperymenty myślowe rozgrywają się w wyobraźni, stąd można je traktować jako mentalne symulacje.

Koncepcja mentalnych symulacji jest komplementarna do stanowiska traktującego eksperymenty myślowe jako rodzaj argumentacji z analogii. W świetle tych koncepcji eksperymenty myślowe, w najogólniejszym sensie, realizują funkcje poznawcze (heurystyczną i krytyczną) poprzez (1) stworzenie mentalnej symulacji oraz (2) założenie występowania analogii między mentalnym modelem a rzeczywistością. Rezultatem dobrze przeprowadzonego eksperymentu myślowego jest lepsze zrozumienie danej teorii lub znalezienie kontrprzykładu dla danej teorii.

REFERENCJE

- AJDUKIEWICZ, Kazimierz. 1975. *Logika Pragmatyczna*. Warszawa: PWN.
- BAGGINI, Julian. 2011. *Żuk w pudełku oraz 99 innych eksperymentów myślowych*. Tłum. Dominika Cieśla-Szymańska. Warszawa: WAB.
- BARTHA, Paul. 2010. *By Parallel Reasoning. The Construction and Evaluation of Analogical Arguments*. Oxford: Oxford University Press.
- BLACKBURN, Simon. 1994. *Oksfordzki słownik filozoficzny*. Tłum. Jan Woleński. Warszawa: Książka i Wiedza.
- BROWN, James. 1991. *The Laboratory of Mind. Thought Experiments in the Natural Sciences*. London: Routledge.
- BROŻEK, Anna, i Jacek JADACKI. 2012. „Eksperymenty myślowe w filozofii”. *Filozofia Nauki* 78, nr 2: 5–28.
- BROŻEK, Bartosz. 2016. *Myślenie. Przewodnik użytkownika*. Kraków: Copernicus Center Press.
- CARROLL, Noël. 2002. „Sztuka a krytyka etyczna. Przegląd najnowszych kierunków badań”. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja* 1/2 (73/74): 81–115.
- CHANDRASEKHARAN, Sanjay, Nancy NERSESSIAN i Vrishali SUBRAMANIAN. 2012. „Computational Modeling: Is This the End of Thought Experimenting in Science?”. W: *Thought Experiments in Philosophy, Science and the Arts*, red. Melanie Frappier, Letitia Meynell i James Robert Brown, 239–260. London: Routledge.
- DALY, Chris. 2010. *Introduction to Philosophical Methods*, Peterborough: Broadview Press.
- DENNETT, Daniel. 2013. *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking*, New York: W. W. Norton &

- Company. Polski przekład: 2015. *Dźwignie wyobraźni i inne narzędzia do myślenia*. Tłum. Łukasz Kurek. Kraków: Copernicus Center Press.
- DOOLITTLE, Ford. 2012. „Craig Venter’s New Life: The Realization of Some Thought Experiments in Biological Ontology”. W: *Thought Experiments in Philosophy, Science and the Arts*, red. Melanie Frappier, Letitia Meynell i James Robert Brown, 160–176. London: Routledge.
- ENGEL, Pascal. 2011. „Philosophical Thought Experiments. In or out of the Armchair?”. W: *Thought Experiments in Methodological and Historical Contexts*, red. Katerina Ierodiakonou i Sophie Roux. Leiden: Brill, 143-164.
- GENDLER, Tamar. 2000. *Thought Experiment. On the Power and Limits of Imaginary Cases*. New York: Garland Publishing.
- GENDLER, Tamar. 2004. „Thought Experiments Rethought and Reperceived”. *Philosophy of Science* 71, 1152–1163.
- GROBLER, Adam. 2006. *Metodologia nauk*, Kraków: Znak.
- JACKSON, Frank. 1986. „What Mary Didn’t Know”. *Journal of Philosophy* 83, no. 5: 291–295.
- KUHN, Thomas. 1985. *Dwa bieguny*. Tłum. Stefan Amsterdamski, Warszawa: PIW.
- KUHN, Thomas. 2009. *Struktura rewolucji naukowych*. Tłum. Helena Ostromęcka, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- LEIBNIZ, Gottfried. 1969. *Zasady filozofii, czyli monadologia*. Tłum. Stefan Cichowicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- MOULTON, Samuel, i Stephen KOSSLYN. 2009. „Imagining Predictions Mental Imagery as Mental Emulation”. *Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences* 364(1521): 1273-80.
- NERSESSIAN, Nancy. 2018. „Cognitive Science, Mental Modeling, and Thought Experiments”. W:] *The Routledge Companion to Thought Experiments*, red. Michael T. Stuart, Yiftach Fehige i James Robert Brown, 309-326. London: Routledge.
- NORTON, John. 2004. „On Thought Experiments: Is There More to the Argument?”. *Philosophy of Science* 71: 1139–1151.
- POPPER, Karl. 2002. *Logika odkrycia naukowego*. Tłum. Urszula Niklas. Warszawa: Aletheia.
- SCHICK, Theodore, i Lewis Vaughn. 1998. *Doing Philosophy. An Introduction Through Thought Experiments*. New York: McGraw-Hill.
- SCHULZKE, Marcus. 2014. „Simulating Philosophy: Interpreting Video Games as Executable Thought Experiments”. *Philosophy and Technology* 27: 251–265.
- SORENSEN, Roy. 1992. *Thought Experiments*. Oxford: Oxford University Press.
- SZYMANEK, Krzysztof. 2021. *Sztuka argumentacji. Nowy słownik terminologiczny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- THOMSON, Judith. 1971. „A Defense of Abortion”. *Philosophy and Public Affairs* 1: 47–66.
- WILKES, Kathleen. 2003. *Real People: Personal Identity without Thought Experiments*. Oxford: Clarendon Press.
- WILLIAMSON, Timothy. 2007. *The Philosophy of Philosophy*. Malden: Blackwell.
- WILLIAMSON, Timothy. 2016. „Knowing by Imagining”. W: *Knowledge Through Imagination*, red. Amy Kind i Peter Kung, 113–123. Oxford: Oxford University Press.
- ZAWADZKI, Przemysław. 2017. „Poznawczy status eksperymentów myślowych. Platonizm, empiryzm, modele mentalne i analogia”. *Filozofia Nauki* 98, nr 2: 121–135.

EKSPERYMENTY MYŚLOWE W FILOZOFII
– PRZEGLĄD STANOWISK

Streszczenie

Powszechność stosowania eksperymentów myślowych w filozofii sprawia, że same eksperymenty myślowe stają się coraz częstszym przedmiotem filozoficznych analiz. Różni autorzy, wychodząc od rozmaitych epistemologicznych i metafizycznych założeń, proponowali rozmaite poglądy na naturę eksperymentów myślowych. Moim celem jest krytyczna analiza tych stanowisk. W pierwszej części artykułu podaję ogólną charakterystykę eksperymentów myślowych, zakładając podobieństwo eksperymentów myślowych i eksperymentów rzeczywistych. W drugiej części omawiam obecne w literaturze propozycje typologizacji eksperymentów myślowych. W trzeciej części przedstawiam sześć stanowisk dotyczących natury eksperymentu myślowego.

Słowa kluczowe: metafizologia; eksperymenty myślowe; wyobraźnia; analogie; argumentacja

THOUGHT EXPERIMENTS IN PHILOSOPHY:
REVIEW OF POSITIONS

Summary

The widespread use of thought experiments in philosophy has made thought experiments themselves an increasingly common subject of philosophical analysis. Different authors, starting from various epistemological and metaphysical assumptions, have proposed a variety of views on the nature of thought experiments. The purpose of this paper is a critical analysis of these positions. In the first, I give a general characterization of thought experiments assuming the similarity of thought experiments and real experiments. In the second part, I discuss the typologizations of thought experiments present in the literature. In the third part, I present six concepts of thought experiment.

Keywords: metaphilosophy; thought experiments; imagination; analogies; argumentation

Information about the Author: PIOTR BIŁGORAJSKI, PhD – John Paul II Catholic University of Lublin, Faculty of Philosophy, Institute of Philosophy, Department of Methodology of Science; correspondence address: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: piotr.bilgorajski@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5139-3455>.